

Bildenes (av)makt

Gaza-bildene og kampen om medmenneskeligheten

Claudia Lenz, forsker I. ved HL-senteret

Noen fotografier brenner seg fast på netthinnen. De forteller noe så brutalt og uutholdelig om virkeligheten vi lever i at de ikke passerer umerkelig forbi oss. De insisterer på å feste seg.

Bildene appellerer til vår moral og ryster oss. Men det er ikke noe fotografiene «gjør» av seg selv. Bildene er skapt av noen, og hvordan vi leser bildene, bestemmes blant annet av kulturelle normer og politisk tilhørighet.

Bilder er som visuelle koder som kan trigge disse normene. I samspillet mellom den som tar bildet og tilskueren, gjelder kollektive forestillinger om godt og ondt, og om hva en selv opplever som humant og inhumant.

Bildene fra Gaza

På min netthinne er det to bilder som den siste tiden har insistert på å bli værende. Begge er relatert til krigen på Gaza. Men etter mottakelsen i mediebildet, og ikke minst på sosiale medier, å dømme kan de to bildene fremstå som nærmest urelatert til hverandre.

Det første bildet viser en palestinsk mor som holder sitt avmagrede barn. Det andre bildet viser et avmagrede israelske gissel, som ble bortført av Hamas 7. oktober 2023 under musikkfestivalen Nova, i en underjordisk tunnel.

Disse fotografiene inngår i en polarisert samtale og en definisjonskamp om virkelighetsoppfatningen av krigen på Gaza – som i skrivende stund er i ferd med å resultere i den totale ødeleggelsen av byen og livsgrunnlagene til den palestinske befolkningen.

Men denne kampen dreier seg ikke bare om virkelighetsoppfatninger, men også om å tilskrive eller fraskrive motstanderen sin moral: Begge bildene viser grove menneskerettighetsbrudd og krenkelse av menneskeverdet i en pågående krig med veldig asymmetriske styrkeforhold. Begge er koblet til reell lidelse og traumer. Samtidig må de leses som brikker i påvirkning eller propaganda, typisk for alle kriger. Når vi skal unngå å bli dratt inn i en dehumaniserende logikk, må vi som tilskuere manøvrere mellom begge disse sannhetene.

Moren med det sultende barnet

Det første bildet er av en mor og hennes avmagrede barn iført en bleie laget av en svart plastpose i et telt i Gaza. Fotografiet er tatt av den palestinske fotojournalisten Ahmed al-Arini, og er siden blant annet publisert på forsiden av New York Times. Motivet av moren og barnet er et av de mest ikonografisk ladete man kan tenke seg i den vestlige kulturen. Det gir assosiasjoner til Pietà-motivet, der Maria sørger over sin døde sønn Jesus. Dersom man vil påkalle oppmerksomhet rundt en pågående sultkatastrofe, er dette et opplagt motiv å velge mellom mange andre som kan dokumentere det samme. Og det er ingen tvil: den prekære humanitære situasjonen i

Gaza er svært alvorlig etter at Israel i mars 2025 først stoppet all nødhjelp, for å så etablerte et utilstrekkelig forsyningssystem. Siden har hundrevis av sivile dødd av sult, eller blitt drept av militære mens de desperat forsøker å ta tak i mat.

Bildet gikk raskt viralt på sosiale medier og ble til selve symbolet for den menneskeskapte sultkatastrofen – eller det psykologen Jürgen Straub betegner som en *narrativ forkortelse*. Fotografiet ble altså en kondensert fortelling om den pågående humanitære katastrofen, som stadig flere eksperter nå mener oppfyller kriteriene for et folkemord. Med dette bidro bildet til å bygge opp et massiv politisk press mot vestlige politiske ledere, som én etter én har tatt til orde for at Israel må åpne opp for humanitær hjelp – om enn med frustrerende liten praktisk konsekvens.

Men så ble det kjent at barnet som ble vist på bildet er 18 måneder gamle Mohammed Al-Motawaq, som har den underliggende sykdommen muskelatrofi. Den avmagrede kroppen tilhørte altså ikke et «vanlig barn» i Gaza. New York Times var den første til å publisere denne opplysningen, mange andre medier fulgte etter. Men hva har egentlig denne tilleggsinformasjonen å si? Som journalist Olaf Haagensen skrev i forrige ukes utgave av Morgenbladet, viser jo bildet hvordan sultkatastrofen rammer hardest hos de mest sårbare.

Reaksjonene fulgte krigens polariserte og propagandistiske logikk. For noen ble dette et kjærkomment «bevis» på at alle påstandene om hungersnød er feil og en del av en svertekampanje. Israels statsminister Netanyahu brukte nylig bildet under en pressekonferanse om «fake starving children». For ham var bildet en anledning til å avfeie den massive mengden dokumentasjon på at det faktisk foregår en menneskeskapt humanitær katastrofe i Gaza, og at hele sivilbefolkningen lider og er i akutt fare.

For mange som er opptatt av lidelsene i Gaza, fremstår derimot selve diskusjonen om bildet som en kynisk avledningsmanøver. Med en slik avvisning forsvinner imidlertid også bevisstheten om at vårt moralske engasjement lett kan bli mobilisert på misvisende premiss. At våre medmenneskelige impulser faktisk er kasteball for aktører som vet hvordan de kan trykke på de riktige knappene. Bildet med moren og det avmagrede barnet, er både en nødvendig vekker for verdenssamfunnet, men inngår også i en pågående propagandakrig der den palestinske befolkningens sult instrumentaliseres – og deres humanitet dermed også trampes på.

Jeg står tilbake med blandete følelser om dette bildet.

Muselmanen i tunellen

Det andre bildet er et stillbilde fra en propagandavideo Hamas publiserte i begynnelsen av august. Det viser en utsultet mann i en mørk tunnel. Mannen er det israelske gisselet Evyatar David, som i skrivende stund har vært i fangenskap i over 600 dager. I videoen blir han tvunget til å grave sin egen grav. Det er vanskelig å forestille seg en mer grotesk og utspekulert måte å demonstrere makten til å ydmyke og dehumanisere et offer, enn akkurat denne iscenesettelsen.

I dette tilfellet er det ingen tvil om avsenderen og at bildet er iscenesatt for å sende et budskap. Men her begynner nettopp spillet og veddemålet om seerens forventete reaksjon.

Bildet er på en helt åpenbar og utilsørt måte en del av en pågående psykologisk, propagandistisk og utspekulert krigføring fra Hamas. Videoene er laget for å sende et signal til et splittet Israel, der familiene til gislene i lang tid og forgjeves har presset på for en forhandlingsløsning og en fredsløsning.

Hamas vet hva de gjorde da de lagde denne videoen. Akkurat som det første bildet av moren med det avmagrede barnet, vekker også dette bildet dype kulturelle assosiasjoner: Bildet med den utsultede, skjelettaktige jøden i fangenskap virker som en iscenesettelse av svart-hvit-fotografiene fra nazistenes konsentrasjonsleirer under andre verdenskrig. For meg som har jobbet med overlevende fra disse leirene, minnes jeg begrepet «Muselman». De beskrev hvordan medfanger muterte til spøkelsesaktige skikkelser når de hadde gitt opp, og ikke hadde viljen til å leve lenger. Dette sitter dypt i den intergenerasjonelle hukommelsen og traumene til jøder, både i Israel og globalt. Det er en del av holocaustminnekulturens arkiv. Propagandavideoen med de israelske gislene spiller helt utilsørt på disse traumene. Med dette burde videoene jo ha en katastrofal PR effekt for Hamas.

Det burde også fungere som en vekker for dem som er av den oppfatning at det er hensiktsmessig og ukontroversielt å bruke jødernes historie mot dem ved å sidestille nazistenes holocaust og Israels behandling av palestinere med hverandre.

For mange som støtter Israel blir gisselvideoen en bekreftelse på at Israel fører en berettiget og rettferdig krig. At deres fiende, Hamas, er en ondskapsfull og eksistensiell trussel som må bekjempes med *alle* virkemidler. Dette åpner for å dehumanisere palestinere, siden de må ofres for et større mål om å beseire denne fienden.

For mange som støtter palestinere passer derimot ikke utsultete, torturerte og ydmykede Israelere i tunnelene under Gaza inn i et bilde av traumene og lidelsen i krigens narrativ, og av hvem som fortjener vår empati og støtte. At gislene har vært fanget og mishandlet av Hamas i disse tunnelene i snart to år, betraktes som en avsporing fra søkelyset på *palestinernes* lidelse. I verste fall virker propagandaen: «Dette har de bare å takke seg selv for».

Viljen til å nekte «de andre» enhver empatisk refleks gjør meg til tider taus, uansett hvilke høyroastede rasjonaliseringer som følger med. Jeg skammer meg over denne tausheten – den framstår jo som en skyldig unnlatelse i møte med de skrikende urettferdighetene.

Men kanskje har taushet med urett blitt et skjellsord i denne situasjonen. Taushet kan også være et tegn på at man ikke vil snakke før man har funnet en måte å snakke på, og som ikke går på akkord med en prinsipiell forpliktelse til menneskeverdet. Det kan være et tegn på ydmykhet og respekt, eller en produktiv dissonans i møtet med hatet og dehumaniseringen som driver denne konflikten. Det kan også være en kalibrering av det moralske kompasset som stemmen skal målbare.

Sammen kan de to bildene bidra til en slik kalibrering.

For å få til dette, må jeg kunne stå i, og forholde meg til, disse bildene, side om side. Ikke fordi de gir en «symmetrisk» beskrivelse av styrkeforholdene og ansvaret i denne krigen. Men fordi de kan skape et intellektuelt rom til å forstå den destruktive

dynamikken som består i å nekte den andres rett til å eksistere. Noe som gir innsikt i denne dynamikken, er det som psykologen Albert Bandura kaller «selektiv empatisk frakobling».

Det moralske kollapset

Bandura har nemlig undersøkt de psykologiske mekanismene som gjør at vi mennesker kan gi avkall på vårt prinsipielle moralske ansvar for medmennesker. Hvordan vi fortsatt kan anse oss som høyverdige moralske subjekter når vi krenker, eller aksepterer at noens grunnleggende menneskelighet blir krenket.

De siste to årene har Bandura vært min følgesvenn når jeg har prøvd å finne meg til rette i de høylytte, absolutte, men samtidig gjensidig utelukkende moralske kravene i debatten om Gaza. Samtlige av disse kravene har helt overbevisende grunner når det gjelder å appellere til min forpliktelse til å anerkjenne lidelse og traumer. Men de speiler hverandre i forsøket på å forplikte meg til å følge deres underliggende krav om moralsk frakopling fra «de andres» lidelse og traume.

I disse to bildene – den palestinske moren med det avmagrete barn og det avmagrede israelske gisselet – ligger det som er den umulige, men nødvendige moralske utfordringen: Å *ikke* velge side når det kommer til anerkjennelsen av en grunnleggende humanitet. Å ikke frakoble seg, verken emosjonelt eller intellektuelt. Og å være til stede i det uutholdelige som ligger i krenkelsen og overtrampet av menneskeverdet, uansett.

Israel er i denne konflikten den militær overlegne part som har midlene til (og er i ferd med) å ødelegge palestinerne livsgrunnlag, og det er gode grunner for å bruke politisk press for å stoppe dette. Men spørsmålet om hvordan denne konflikten noen gang skal kunne løses handler om hvordan stoppe hatets og dehumaniseringens dynamikk. Dette går ikke uten å også bevisst manøvrere i begge siders propagandistiske påvirkning, og kynisk manipulering av vår fortvilelse og avmaktsfølelse. Ødeleggelsene, lidelsene, traumene som har blitt påført sivilbefolkningen både i Israel og Gaza siden 7. oktober 2023, vil ha ringvirkninger i kommende generasjoner. Det i seg selv er uutholdelig og handlingslammende. Allerede nå bør vi enes om to ting: Det fører ikke noe godt med seg at den absolutte moralske forpliktelsen bare skal gjelde én part. Heller ei å kreve at man må bestemme seg for på hvilken side av konflikten menneskeverd skal gjelde.

Den moralske kollapsen foregår, og befinner seg i og mellom disse to bildene. Og denne kollapsen kan ikke stoppes, men bare blir mer total, hvis jeg gir etter presset til å snu meg vekk fra noens, og dermed min egen, grunnleggende humanitet.

Da har fanatikerne på alle kanter vunnet.